

– Sećanje je bolno

Preveo s mađarskog Arpad Vicko

*

Imao sam šest godina kad je izbio Drugi svetski rat, sa Hildom, mojom nemačkom guvernantom, držeći se za ruke, nagnut bliže radio-aparatu, slušao sam onaj neprijatni glas koji je Englezima i Jevrejima pretio istrebljenjem. Imao sam tada priliku da zapamtim reč *Ausrottung*. Mati mi je objasnila ko govori tako neprijatno, i da je sa nama gotovo ako ovom moćnom i po svemu sudeći mahnitom čoveku pođe za rukom da ostvari svoje naume.

Godina 1939 – to je bila ona godina kad je mađarski parlament u višestranačkoj harmoniji, uz podršku i katoličke, i protestantske crkve, doneo drugi set jevrejskih zakona, kojim je skoro onemogućena egzistencija jevrejskog stanovništva.

Bila je to ujedno i ona godina u kojoj su se u francuskom Evianu, zapadne demokratije sporazumele da neće pružiti azil onim Jevrejima koji će pokušati da izbegnu iz delova Evrope pod nacističkom okupacijom, i da neće dozvoliti njihov odlazak u Palestinu, na teritoriju antičkog Izraela. Od tada je postalo posve jasno, da ovaj čovek, i svi koji mu pomažu, priželjkuju našu propast.

Zajedno s ocem slušao sam, sve dok je to bilo moguće, mađarske emisije vesti Radio Londona, iz čega sam zaključio da Radio Budimpešta laže. Očevi trgovački pomoćnici, mladi Jevreji, očevi bratići, preživljavali su paklene dane u Ukrajini kao pripadnici radnih jedinica, i oni koji su se živi vratili 1943. godine, ispričali su šta se sve tamo događalo. Sa deset godina više nisam imao nikakve iluzije.

*

Devetnaestog marta 1944. godine na središnjem trgu naše varošice stajali su nemački “tigrovi”, teški tenkovi, a glavnom ulicom marširali su nemački vojnici u sivim uniformama. Mađarski vojnici su paradirali nešto opuštenije, ali iz njihove pesme nije izostajala sintagma *smrdljivi Jevreji*.

Dva meseca kasnije oficiri Gestapoa, u crnim uniformama, uz asistenciju mađarskih žandara, uhapsili su moje roditelje. Deportovani su ih Austriju na prinudni rad, nismo znali ništa o njima.

Neki rođaci su nas, decu, pozvali da dođemo u Budimpeštu, ali Jevrejima je već u to vreme bilo zabranjeno da putuju. Da bismo ipak otišli, posredstvom jednog advokata, desničara, koga smo donekle poznavali, kao jedanaestogodišnjak, s preostalim novcem mojih roditelja, podmitio sam nadležne organe lokalne vlasti. Klimnuo sam glavom, kad me je na odlasku direktor škole pozvao da ostanem i dalje dobro mađarsko dete, i u žandarmerijskoj stanici sam preuzeo za sebe, svoju sestru i dvojicu braće od tetke tada veoma izuzetne dozvole za putovanje.

Već sutradan, sve jevrejsko stanovništvo naše varošice bilo je strpano u geto, odatle su otpremljeni u Aušvic; deca su posle dve nedelje ugušena otrovnim gasom i spaljena.

Od oko hiljadu lokalnih Jevreja završetak rata je dočekalo njih tri stotine četrdeset – bili su to uglavnom mlađi muškarci, koji su pod ingerencijom mađarske vojske bili raspoređeni u radne jedinice i koji su novembra 1944. godine – nakon što su sovjetske trupe zauzele istočne delove Mađarske – mogli da se vrate svojim domovima, i kod kuće su obavešteni da su im žene, deca, roditelji, pretvorni u dim i pepeo.

*

Mi, deca, proveli smo deset opakih meseci u Budimpešti, i za to vreme smo u više navrata bili u prilici da, pogođeni mecima mađarskih nacional-socijalista, okončamo svoje kratke živote ili na ulici, ili u jednom parku, ili u Dunavu.

Svi planovi su bili gotovi i sve pripreme obavljene da i onih četvrt miliona budimpeštanskih Jevreja bude otpremljeno na železničku rampu u Birkeanu. Ajhmanovi komandosi nisu bili dovoljni da sami izvedu ovu opsežnu operaciju, ali mađarska administracija, i unutar nje, najveći deo žandarmerije, sa samopregornom okrutnošću preuzeo je na sebe glavni deo ovog posla.

Plan nije sproveden, jer su regent Mikloš Horti, i jedna njemu lojalna oklopna divizija sprečili ovu operaciju, žandarmerijske snage, skoncentrisane u prestonici, primorane su da napuste Budimpeštu, između ostalog i zbog toga što su regent i uži krug njegovih saradnika primili iz Vašingtona poruku da će lično pred sudom biti pozvani na odgovornost za nastavak deportacija, a oni su to hteli da izbegnu.

*

Naši roditelji su se vratili 1945. godine i mi smo bili jedina jevrejska porodica u našem gradiću u kojoj su i majka, i otac, i dvoje dece živi prebrodili rat.

A šta se događalo u radnim jedinicima i u koncentracionim logorima, o tome sam puno slušao od preživelih; drugim rečima, od svoje dvanaeste godine znam šta znači kasnije uvedena reč – holokaust.

za kakvu sudbinu, i atitudu opredeljuju – jer ako oni i zaborave svoje poreklo, njihova okolina ih neće neizostavno slediti u ovom poduhvatu.

Neka budu slobodni i samosvesni mladi ljudi, kao što i ostali roditelji žele svojoj deci. Nisu uspevali, međutim, da ih sačuvaju od vlastitih upornih strahova, niti od toga da deca ne posumnjaju, i da ne oseće okolišanje i nekakvu mračnu tajnu oko porodičnog stola za zajedničkom večerom.

Nešto bi morali doznati, sa nečim bi morali da se suoče, osećali su mladi, i prećutana stvarnost bi se pre ili kasnije razotkrila. Zvanični ideološki mehanizam nije bio u stanju da bez ostatka prećuti, da do beznačajnosti umanjí ono što se dogodilo. Ipak su se na ovu temu pojavile knjige, opisi i reference, mada u ne baš velikom broju, i ovaj naziv – Aušvic – pritiskao je sa sve ozbiljnijom težinom svest potomaka druge i treće generacije, ako ne drugačije, onda u njihovim nemirnim, grozomornim snovima.

Ubistvo dve trećine evropskih Jevreja, taj jedini uspešni Hitlerov rat, s obzirom na to da je stremio istrebljenju čitavog jevrejskog naroda, od novorođenčadi do staraca, mada je bilo upečatljiva strahota, posve se uklopilo u red genocida 20. veka. U fantazmagoričnom svetu konstruisanih procesa, čak, reč *Jevrejin* zamenjena je rečju *cionista*, a njen nosilac je smesta bio prekvalifikovan u neprijatelja.

*

I usledila su potom vremena arapsko-izraelskih ratova. Premda je sovjetsko rukovodstvo posle Drugog svetskog rata još podržavalo osnivanje države Izrael, dvadesetak godina kasnije opredelilo se za opciju arapskog socijalizma, utoliko pre, jer je u tome videlo šansu da svrsta na svoju stranu treći svet, i u egipatskim, iračkim, sirijskim vojno-diktatorskim režimima, kao i u palestinskim gerilskim i terorističkim organizacijama je prepoznalo svoje potencijalne saveznike. Milijarderski arapsko-islamski blok bio je zanimljiviji od vrlo problematičnog, malobrojnog izraelskog jevrejstva, koje je i samo radije zamišljalo sebe kao nacionalno-državni, nego kao međunarodni entitet.

Mentalitet partijske države nije podržavao negovanje posebnih samosvesti verskih i etničkih zajednica. Partijska država protivila se i tome da se mađarske manjine – koje su se u tom manjinskom položaju našle nakon pariskih mirovnih ugovora, tako što su znatne teritorije Mađarske pripale njenim susedima, članicama Male Antante – identifikuju s matičnom zemljom.

Nova podela, nova kategorizacija stanovništva podignuta je na zvanično obavezan rang: postojali su vladajuća radnička klasa, zadružno seljaštvo, i takozvani umni radnici, unutar njih napredna inteligencija, ukratko, Lenjinove i Staljinove kategorije, a izvan toga su ostali X-ovci, drugim rečima, klasno strani elementi ili, preciznije, klasni neprijatelji, čijem sam mračnom i nimalo privilegovanom krugu imao čast i ja da pripadam.

*

Devetog maja 1945. okončane su borbe i formalno je završen Drugi svetski rat, ali logika i moral rata ni u kom slučaju nisu nestali. Podrazumevam pod tim onaj pogled na svet koji je državi podarila skoro totalnu vlast, i koja priznaje pravo nacionalnim državama da po svom nahođenju tretiraju manjine koje žive na njenim teritorijama.

Kroz čitav 20. vek provlači se dilema koji je princip superiorniji: osnovna ljudska prava, dostojanstvo građana, ili pak pretpostavljeni interes nacionalne države koji definiše političko vođstvo, poistovećujući, dakako, interes države sa vlastitim interesom. Drugim rečima – humanizam ili nacionalizam?

Preseliti iz svojih domova milione ljude, prognati ih van granice, saterati ih u logore, lišiti ih prava, manjinske stanovnike degradirati na nivo drugorazrednih državljana, izdići vlast državne uprave iznad svega, to je onaj duh koji je u hitlerovskoj Nemačkoj i u staljinskom Sovjetskom Savezu bio sam po sebi razumljiv, taj duh je, dakle, i dalje živio, i pratio u stopu istoriju srednje- i istočnoevropskih naroda sve do promene sistema, pa i kasnije.

Bilo je moguće prognati dvanaest miliona Nemca iz istočnog dela Evrope. Iz Čehoslovačke, na osnovu takozvanog Benešovog dekreta, bilo je izvodljivo autohtone Mađare, prisilnom razmenom stanovništva, preseliti južno od Dunava. Sa spornim sadržajem prava na nacionalno samoopredeljenje, grubo odvojenog od osnovnih ljudskih prava, ili upravo suprotstavljenog osnovnim ljudskim pravima, složile su se i demokratske sile. Merodavna međunarodna zajednica je znala za varvarsku praksu prisilne, nasilnim smrtna bremenite razmene stanovništva. Demokratije su postale saučesnice antidemokratskih postupaka koji su i na kraju 20. veka doveli, ovoga puta na tlu bivše Jugoslavije, do progona, a dobrim delom i uništenja više stotina hiljada ljudi.

Međunarodna zajednica, Ujedinjene nacije i Evropska unija, do danas nisu mogle da se odluče, čiji je suverenitet preči, suverenitet vladâ ili suverenitet građana, i šta smatraju vrednijim poštovanja: stvarnu, prostornu ljudsku stvarnost, ili apstraktni ideal homogene nacionalne države. Ni u Evropskoj uniji, koja je sazdana na lepim principima, nije moguće sprečiti vlade u tome da prisile svoje građane na nešto što im je neugodno; primera radi, na ignorisanje maternjeg jezika.

Budući da unutar države podrazumevajuća dostojanstvenost etničkih i verskih manjina ni do današnjeg dana nije postala vladajući ideal ljudskog suživota, budući da je Evropska unija i sama udruženje nacionalnih država, a ne evropskih ljudi, razlog je što ni danas u briselskom parlamentu nema sigurnih garancija evropskog humanizma.

*

Godine 1989. nije oslobođeno samo sećanje, već su se oslobodili i razni animoziteti. Zajednička greška simplifikovanih, negativnih ocena državnog socijalizma je u tome što se sve što je bilo pre 1989. godine obično proglašava

Tu se može pročitati: *Dole s dogmom holokausta, Treći rajh uzvraća udarac, Vratite se odakle ste i došli, u Aušvic*. Uobičajeni slogan fudbalskih huligana : *Polazi vam voz za Aušvic*.

*

To je dvojna sloboda, jer je o Šoa zaista objavljeno mnogo knjiga, postoje odlični jevrejski časopisi, u akademskim institutima odvijaju se ozbiljna hebraistička istraživanja koja se uključuju u međunarodne tokove izdavaštva i naučnih konferencija na slične teme, postoji muzej holokausta i postoje jevrejski festivali, sinagoge su pune o jevrejskim blagdanima, turista u Budimpešti može da bira među jevrejskim restoranima, jevrejska omladina studira na izraelskim univerzitetima i sa stečenom diplomom vraća se u Mađarsku, moguće je studirati bez obaveze useljavanja, osnovano je i aktivno je mađarsko-jevrejsko kulturno društvo sa pripadajućim domom kulture, jevrejska deca školskog uzrasta imaju na raspolaganju više škola i letnjih kampova, studenti imaju svoje klubove, organizacije, svoje večeri provode u kafeima u kojima su oni u većini.

Jaka izraelska privreda može da saraduje s mađarskom privredom, jer u Izraelu živi mnogo Jevreja čiji je maternji jezik mađarski, koji su se tamo iselili iz Erdelja, oblasti koja je 1918. priključena Rumuniji, a koji između ostalog iniciraju izgradnju tržišnih centara i stambenih parkova. I sve to donekle potiskuje na marginu interesovanje za prošlost; većinom pragmatični mladi s umerenim zanimanjem slušaju stare, tužne priče. Otvoreno je pitanje, ko će pokušati da se više prilagodi drugome, evropski i američki Jevreji izraelskim, ili obrnuto, ovi potonji pređašnjima. Iz Budimpešte najbolji jevrejski učenici najradije se opredeljuju za evropske i američke univerzitete, naročito preferiraju Berlin, i pokazuju isto tako malo sklonosti da se zatvore u izraelsku kulturu kao što ne žele da se ukopaju u mađarsku. Sasvim je normalno da moraju naučiti više evropskih jezika, i da posle boravka u jednom veličastvenom gradu odu u drugi.

Rado odlaze u Izrael na studijska putovanja, da nastupe, da prikažu, da izlože, ali ne i da ostanu i da se zadovolje skromnim obimom i kvalitetom uvozne kulture, u njihovim očima Izraelci nisu dovoljno odomaćeni u svetu.

Možda je strastveno, bolno sećanje već karakteristika samo starijih naraštaja, i možda se mladi danas ponekad osećaju neugodno prilikom odavanja pošte nekadašnjim žrtvama, pa i kad u kolonama, s plavo-belom zastavom, prolaze između praznih ostataka nekadašnje logorske barake.

Težina minulih zločinjenja se zaboravlja, još se pominju poneki ubijeni članovi porodice, ali se ne može uistinu verovati da srce tuguje za nekim davanašnjim rođacima, jer iskreno umemo da patimo samo za onima koje smo voleli zato što smo ih poznavali. Svako ispevava tradiciju, baka, streljana i gurnuta u Dunav – oplemenjuje. Današnji istoričari grada svrstavaju getoizovane i potom ubijene jevrejske građane i duhovne velikane u red dragocenog kulturnog

nasleđa. Ali postoje i sasvim suprotna osećanja, *nas više boli Trijanon* (poprište donošenja odluka o teritorijalnim razgraničenjima posle Prvog svetskog rata) *nego Aušvic* – govore ne-jevrejski patrioti; neka svako tuguje za svojim gubicima.

U vrtu jerusalimskog muzeja Jad Vašem posetilac može da vidi mlada stabla posađena radi čuvanja uspomene na pravednike i smerne, uspomene na one muškarce i žene koji su u opasnim vremenima spasavali jevrejske živote. Malo pomalo, obelodaniće se priče o ovim tihim herojstvima, a izraelska ambasadorica će već sve više biti u prilici da stisne ruku samo potomcima ovih ljudi hrabre duše, podsećajući ih na jednu dubokosmislenu rečenicu iz *Talmuda* po kojoj onaj ko spase jednog čoveka spasava čitav svet. Mladi volonteri vode lelujave prilike staraca u crkvenoj dvorani muzeja holokausta. Maršovski korak neonacista je samouvereniji.

Đerd Konrad (1933, Debrecen, Mađarska), romansijer i esejista, jedan od najznačajnijih savremenih evropskih pisaca i intelektualaca, nosilac najvećih evropskih književnih nagrada. Njegova dela, romansijerska i esejistička, prevedena su na srpski jezik i na sve veće svetske jezike. Tekst je objavljen 2009. u novinama Frankfurter Allgemeine Zeitung.

